

Vincenc Rajšp

ADAM BOHORIČ, SLOVENCİ İN SLOVANI V PREDGOVORU *ARCTICAE HORULAE* V EVROPSKEM KONTEKSTU

Bohoričeva gramatika predstavlja enega temeljnih mejnikov uvrščanja slovenščine na raven evropskih knjižnih jezikov ter njene rabe v javnem življenju. Nastala je na osnovi takratnih slovenskih tekstov protestantskih piscev, predvsem prevoda cele *Biblije* Jurija Dalmatina. V rabi je ostala dobri dve stoletji. Naslednji pomemben dogodek je bil storjen v času vladanja Marije Terezije, ko so pričeli v slovenščino prevajati patente, prvi znani prevod je iz leta 1749 (Rajšp 2007, 70). Drugi pomemben korak je bil storjen v Gradcu leta 1811, ki ga je napravil Janez Nepomuk Primic (Karničar 2014, 267), ko je dosegel ustanovitev prve stolice za slovenski jezik na tamkajšnjem liceju in v nemščini uveljavil za slovenščino sodobno poimenovanje »slowenische Sprache« namesto dotlej rabljenega poimenovanja »windische Sprache«, čeprav slednje s tem še ni izginilo. Naslednji mejnik pa je bil postavljen leta 1849, ko je cesar Franc Jožef I. 4. marca ukazal prevajanje državnega zakonika in deželnih zakonikov v deset jezikov v državi, med njimi v deželah s slovenskim prebivalstvom v slovenščino, s čimer je slovenščina postala uradni državni jezik. To pa je bil tudi odločilen korak k enotnemu slovenskemu knjižnemu jeziku. Obenem je bila slovenščina v nemščini tudi uradno poimenovana kot *Slowenische Sprache* (*Občni zakonik* 1849, VI), pri izvedbi pa je temeljno delo opravil Fran Miklošič. Tako je bil Adam Bohorič prvi v vrsti mož – sledijo mu Janez Nepomuk Primic, Jernej Kopitar in Fran Miklošič –, ki so slovenščino etablirali kot jezik kulture in javne ter uradne rabe v državni upravi.

Adam Bohorič je eden treh najpomembnejših mož 16. stoletja, ki so ustvarili temelje za razvoj in rast Slovencev v naslednjih štirih stoletjih in ki jim je na pragu novega obdobja političnega uveljavljanja Slovencev leta 1862 pomembno priznanje izrekel lavantinski škof v Mariboru Anton Martin Slomšek:

Ozrimo se na v bližno Krajno, ki je od nekdanja glava slovenščine bila, in je zvonec nosila po svojih slavnih možeh za slovenščino gorečih, in srečali bomo lepo število pridnih delavcev na slovenskem polji. *Truber, Dalmatin, Bohorič* in tiste dobe verstniki so našo slovenščino obudili [...]. (Slomšek 1862, 72)

Če pripišemo še njegov zadnji stavek, »Rajnih Slovincov posnema bodi naša slava – bodi naše priserčno veselje! I kakor sim rekel, tako bodi!« (1862, 79), je veljalo to priznanje tudi za bodočnost.

Četudi so ti »pridni delavci« naštetih po abecedi od zadaj naprej, ta vrstni red odraža pomen trojice in nenazadnje tudi vrstni red njihove prisotnosti v slovenskem in širšem zgodovinskem spominu. Spomin na Primoža je ohranjal že Hermann Fabronius Moseman v *Novi kratki svetovni zgodovini*, izšli leta 1625 (Fabronius 1625, 180), ki med slovanskimi učenjaki navaja Primoža Trubarja (Primus Truber). Jurij Dalmatin, tako Trubarjev kot Bohoričev učenec, je s prevodom celotnega *Svetega pisma* slovenščino in njene govorce postavil ob bok drugim, številčno neprimerno večjim jezikovnim skupnostim, njegov prevod *Svetega pisma* pa je – nedvomno po zaslugi ljubljanskega škofa Tomaža Hrena – ostal v legalni rabi tudi v Rimskokatoliški cerkvi. Primož Trubar namreč odobritve s katoliške strani ni dobil in je zato leta 1596 pristal na rimskem indeksu prepovedanih knjig, v skladu z odlokom papeža Pavla IV. leta 1559, čeprav slovenščina ni direktno omenjena: »Vse Biblije v ljudskih jezikih, nemškem, francoskem, italijanskem, angleškem ali flandrijskem, je prepovedano tiskati, brati ali posedovati brez dovoljenja Svetega oficija rimske inkvizicije.« (Mirbt in Aland 1967, 587) Bohorič, kot tretji, pa je tvoril trdno povezavo s Trubarjem in Dalmatinom, kot oseba, ki jo je Trubar nagovoril, da bi ustanovil javno šolo v Ljubljani (Rajhman 1986, 199). Pismo je napisano v latinščini, zapis »saj je prava sramota,

kako se vsepovsod šopiri zaničevanje do lepih umetnosti in zanemarjanje duhovne izobrazbe» pa poudarja humanistični izobraževalni vidik ter pojmovanje neizobraženosti s strani humanistov, ki ne pomenijo razmer na določenem področju (Lesigang-Bruckmüller 2009,168). Bohorič se je te naloge lotil in po smrti Lenarta Budine prevzel vodenje stanovske šole, ki je bila ustanovljena leta 1563.

Bohorič je bil tesno povezan z Jurijem Dalmatinom, ki je bil njegov učenec, posebej pa ju je povežalo delo ob prevajanju *Svetega pisma*. Kot sad tega sodelovanja je nastala prva slovenska slovnica *Zimske urice*. Tako so vsi trije pustili Slovencem nekaj prvega: Trubar prvo slovensko knjigo, Dalmatin prvi celoten prevod *Svetega pisma* in Bohorič prvo slovnico ter prvi slovar, ki se sicer ni ohranil, tako da gre prvenstvo Megiserjevemu slovarju *Dictionarium quatuor linguarum*. (Megiser 1592)

Vsi trije slovenski velikani 16. stoletja pa so bili povezani s središčem – središči – reformacije v državi Svetega rimskega cesarstva, v okvir katere je spadala večina slovenskega govornega področja. Trubar in Dalmatin sta bila povezana predvsem z deželno Württemberg. Trubar je deloval v njej kot protestantski pridigar domala 36 let in tam tudi napisal večino tekstov in slovenskih prevodov. Jurij Dalmatin pa se je v tej deželi izobraževal, ko je obiskoval najprej latinsko šolo v Bebenhausnu in nato študiral na univerzi v Tübingenu kot štipendist Tüffernovega štipendijskega sklada.

Veliko manj poznamo zgodovino prvih stikov Adama Bohoriča z nemškimi protestantskimi deželami. Kot pove sam, je študiral v Wittenbergu in kot profesorja omenja Filipa Melanchthona. Le obžalujemo lahko, da ne razpolagamo z nikakršnimi Bohoričevimi spomini na bivanje v Wittenbergu. Če je bil po letu 1551 vodja glasbene šole v Krškem, lahko od tu nazaj mislimo na njegovo bivanje v 1000 km oddaljenem središču reformacije Wittenbergu. Tako je nedvomno vsaj del štiridesetih let 16. stoletja preživel tam. Leta 1546 je umrl reformator in profesor tamkajšnje univerze Martin Luther. Leta 1541 je prišel v Wittenberg Istran Matija Vlačič – Flacius Illiricus in bil tam v letih 1545 do 1549 profesor hebrejščine. Univerza v Wittenbergu je bila za reformacijo izred-

no pomembna, saj so tam študirali številni reformatorji, tako na primer v letih 1542–1543 Valentin Wagner, ki velja za reformatorja mesta Kronstadt/Braşov na Sedmograškem, danes v Romuniji (Welke 2016, 213). Wittenberg je imel med drugim velik vpliv na začetno reformacijo na Danskem, saj je Johann Bugenhagen (1485–1558), pomemben reformator in bližnji Luthrov sodelavec, v verskih zadevah svetoval danskemu kralju Christianu III. (1503–1559). Med drugim mu je priporočal, naj na vodilna mesta imenuje samo učenjake, ki so študirali na univerzi v Wittenbergu (Welke 2016, 211). Bohorič je bival v Wittenbergu v neposredni časovni bližini Luthrove smrti, zato je lahko imel tudi neposredne stike z ljudmi, ki so bili v neposrednem stiku z Luthrom.

Ker so bile *Zimske urice*, tako kot Dalmatinova *Biblija*, natisnjene v Wittenbergu, se lahko vprašamo tudi, s kakšnimi nazori glede pomena živih jezikov, v prvi vrsti nemščine, se je Bohorič tam srečeval. Kakšno vlogo so igrali v odnosu do nacionalnosti ter preteklosti nekega ljudstva in kakšna je bila pri tem vloga humanistov? Nacionalnosti, njenega pojmovanja in funkcionalne vloge, seveda ne smemo enačiti z nacionalizmi 19. in 20. stoletja, pa vendar začetki teh segajo v 16. stoletje. Kar je Bohorič nedvomno lahko zaznal, je bilo poudarjanje nemštva ter nemških vrlin, prevladujoča raba nemščine v cerkvi, medijska raba nemščine predvsem za letake (*Flugschriften*) ter poudarjanje nemške svobode, kar vse je v veliki meri usmerjalo tamkajšnje javno mnenje.

Država Svetega rimskega cesarstva je bila jezikovno različna, poleg nemščine so bili v rabi še številni drugi jeziki, francoščina, španščina, italijanščina ter slovanski jeziki, češčina, slovenščina in drugi. Vendar v 16. stoletju znotraj države ne prevladajo nasprotja na jezikovni podlagi, temveč nasprotja med »Nemčijo« in »Italijo« na področjih humanizma in vere, zato tudi v prvi vrsti med Rimom – papežem in kurijo – ter protestantskim nemškim prostorom, ki dosežejo višek v času reformacije. Razhod med »nemškim« in »italijanskim – rimskim« humanizmom se je pričel s preučevanjem Tacitovega dela o Germaniji. Delo, ki so ga odkrili v opatiji Hersfeld, je leta 1455 prispelo v Rim, kot prvi pa ga je uporabljal Silvio Piccolomini, ki mu je služilo kot argument proti nemškim »gravamina«, trditvam, da ta prostor preveč plačuje v Rim.

Piccolomini, humanist, tržaški škof (1447), župnik v Slovenj Gradcu leta 1453 (Henderson 2011, 406), v letih 1445–1455 v službi cesarja Friderika III., kasnejši papež Pij II., je odgovarjal, da je plačilo upravičeno, ker so Nemci prejeli kulturo od Rima. Z drugo generacijo nemških humanistov, predvsem z Ulrichom von Huttenom, pa je bil poudarek prenesen na Arminovo zmago proti rimski vojski v Tevtoburškem gozdu leta 9 po Kr., kar so tolmačili kot zmago nad rimsko tiranijo, v času reformacije pa so videli takšno tiranijo v rimskem papežu. Na državnih zborih, tudi tistem v Wormsu, so papeški nunciji blesteli v humanistični latinščini, kot je v nemškem prostoru niso obvladali, kar so Rimljani označevali za barbarstvo. Razkol rimska civilizacija – germansko barbarstvo je postal najodmevnejši v nemških letakih (*Flugschriften*) v času eskalacije verskih nasprotij. V rimski kuriji so kot barbara dojemali tudi papeža Hadrijana VI., Nizozemca, ki tudi ni bil blesteč humanistični latinski govornik. Še večje nasprotovanje pa so izzvale njegove predvidene cerkvene reforme. Ob uvedbi finančne varčnosti po razsipnem predniku Leonu X. so službe izgubili tudi številni humanisti, kar ga je še dodatno okarakteriziralo kot barbara. (Reinhardt 2017, 203). Druga država, ki so jo Nemci še posebej črtili, je bila Španija.

Pa ne le v tem negativnem pogledu, tudi v pozitivnem se je v začetku 16. stoletja spremenil odnos do živega jezika. Portugalski škof Diogo Ortiz de Vilhegas je leta 1504 izdal prvi katekizem s tem naslovom (*Catechismo*) v portugalsščini (Bellinger 2003, 201). Z vprašanjem živih jezikov je bil ob nastopu vlade soočen Karel V., ki je bil vzgojen v francoščini: ob nastopu vlade v Kastilji je moral obljubiti, da se bo naučil kastiljščine (Schilling 2020, 83). Ob izvolitvi za nemškega kralja je moral zagotoviti, da bo nemščina poleg latinščine ostala uradni jezik, čeprav je še ni obvladal (Schilling 2020, 83). Slovenci seveda niso mogli ničesar zahtevati, je pa v svojem dolgem seznamu naslovov naveden tudi kot knez Štajerske, Kranjske in Koroške, kot grof Tirolske in Goriške ter gospod (*Herr*) Slovenske marke (*Windischen Mark*). (Schilling 2020, 106)

V okoliščinah, ko je potekalo ozaveščanje Nemcev, ne le kot kulturno enakopravnega kulturnega subjekta z drugimi narodi v Evropi, ki se jim za to ni bilo potrebno boriti, in v času, ko so Nemci kot posebno vrlino

izpostavljali svobodo, nemško svobodo (*Teutsche Libertät*), je Bohorič našel originalni pomen Slovanov, med katere so spadali tudi Slovenci, v pojmu in besedi SLAVA.

Gramatike jezikov v Evropi v 16. stoletju

V zgodnjem novem veku so po vsej v Evropi pridobili na veljavi živi jeziki. Ljudski jeziki so vedno bolj prodirali v širšo rabo na področjih, ki so bila doslej pridržana latinščini. To pa je zahtevalo kodifikacijo knjižnega jezika, kar je pospešilo pisanje gramatik. Začelo se je na romanskem jezikovnem področju, poimenovanem *Romania*. Sem v Evropi spadajo države Portugalska, Vatikan, Andora, Monaco, San Marino, večji del Italije, Španija, Francija, Romunija in Moldavija ter velik del Belgije in del Švice. Prva gramatika živega jezika v Evropi je bila španska gramatika, z naslovom *Gramática de la lengua castellan*, izšla leta 1492, katere avtor je Antonio de Nebrijas. Prva italijanska *gramatica* z naslovom *Prose della volgar lingua*, njen avtor je Pietro Bembo, je izšla leta 1525, prva portugalska z naslovom *Gramática da lingoagem portuguesa*, ki jo je napisal Fernão Oliveiras, leta 1536 in prva francoska gramatika z naslovom *La deffence et illustration de la langue françoise*, katere avtor je Joachim Du Bellays, leta 1549. (Gardt 1999, 45)

Slovenščina se je v 16. stoletju uveljavljala v kulturnem okolju uveljavljanja nemščine. Za to okolje je značilna recepcija Tacitove *Germaniae*. O Tacitovi *Germanii* je leta 1497 predaval humanist Conrad Celtis na dunajski univerzi, leta 1519 je izšla komentarina izdaja in leta 1526 nemški prevod (Gardt 1999, 50). Delo je postalo simbol nemškega kulturnega patriotizma. Nemška jezikovna pobuda pa je izhajala iz reformacije, s poudarjanjem pomena *Svetega pisma*. Janezov Evangelij se začne z besedo, »Na začetku je bila beseda«, in beseda ima ustvarjalno moč, čeprav ta pripada le Bogu. V zvezi z jeziki je imela velik pomen svetopisemska babilonska zmešnjava jezikov, saj so tudi evropski jeziki svoj začetek skušali navezati na ta dogodek. Še posebno težo pa je *Sveto pismo* pridobilo z Luthrovim prevodom. Pa ne, ker bi bil prvi, temveč s čisto določeno

teologijo, »da ne rečemo ideologijo, ki je ljudski jezik uporabila kot sredstvo za boj proti rimskokatoliški tradiciji« (Gardt 1999, 51). Značilnost nemških gramatik je bila tudi ta, da so bile pod vplivom latinskih; zelo upoštevano latinsko gramatiko je leta 1525 izdal Filip Melanchthon (str. 52). Med prve nemške gramatike se uvršča *Orthographia Deutsch* (1531) avtorja Fabiana Frangka, potem pa še številne druge, ki so jih največkrat izdajali učitelji. Iz teh gramatik je jasno razvidno zavedanje dejstva različnih nemških narečij. Pri orientaciji za skupni jezik so dobili velik pomen ravno Luthrovi spisi. Okrog leta 1534 je kot prvi gramatiko izdal Valentin Ickelsamer; *Ain Teütsche Grammatica*, ki je bila napisana v nemščini. Jacob Schöper je izdal leta 1550 knjigo z naslovom *Synonyma*, v kateri govori o jeziku v Westfaliji: to govoricu da so mnoge tuje nacije (*aufblendische Nationen*) in ljudstva zasmehovali in zaničevali kot grobo in kmečko, kot da je Westfalec zaradi svojega jezika opica ali morsko čudo (str. 63).

Pomembne nemške gramatike pa so izšle v sedemdesetih letih 16. stoletja. Prvo popolno nemško gramatiko je leta 1573 izdal Laurentius Albertus pod naslovom *Teutsch Grammatick oder Sprachkunst*, napisana je bila v latinščini. Prav tako v latinščini je leta 1573 izšla gramatika Alberta Ölingerja *Underricht der Hoch Teutschen Sprach: Grammatica sev Institvtio Verae Germanicae linguae*, leta 1578 pa gramatika Johannes Clajusa *Grammatica Germanicae Linguae*. To so bile vodilne nemške gramatike v latinščini, ki so jih uporabljali še v 17. stoletju. Pisane so bile pod vplivom Melanchthonove latinske gramatike (str. 61). Zaradi časovne bližine in Melanchthonovega vpliva zanje lahko predvidevamo, da so služile kot opora tudi Bohoriču.

Prepoznavnost slovenskega prostora v Bohoričevem času

Trubar, Dalmatin in Bohorič so v državi Svetega rimskega cesarstva v svoja jadra v celoti ujeli veter časa. V času, ko so novi jeziki stopali v veljavo, je postajalo tudi vedno pomembneje pokazati, kje govorci prebivajo. Pri tem pa ni šlo za enostaven prikaz. V preteklost usmerjeno gle-

danje, ki je bilo v resnici usmerjeno v prihodnost, je tudi na geografskem področju izhajalo iz predstav sveta antičnega geografa Ptolemeja in drugih antičnih piscev, ki so bile tudi humanistom večkrat bolj znane od realnega sodobnega stanja. Po drugi strani pa je bilo le mogoče s prikazovanjem stare slave vzbuditi pomen za sodobnost. K realnejši predstavitvi geografskega prostora in prostora bivanja različnih »nacij« je pripomogla sodobna kartografija, ki je dopolnila še vedno prisotno Ptolemejevo kartografijo. Sodobni zemljevidi so bili zelo pomembni tudi za geografski prikaz bivanja ljudstev, ki so jih v svojih spisih navajali slovenski protestantski pisci, predvsem pa za geografski prostor, na katerem so bivali Slovenci. S pomočjo novoveške kartografije je bilo mogoče slovensko govorno območje postaviti v realen geografski prostor. Odličen pripomoček je postala druga izdaja *Ortelijevega atlasa* iz leta 1572.

V njem sta bila objavljena dva zemljevida, ki prikazujeta slovenski prostor. August Hirschvogel je avtor prvega zemljevida z naslovom *Slavoniae, Croatiae, Carniae, Istriae, Bosniae, Finitimarumque regionvm nova descriptio*. V komentarju v navedeni izdaji so karto naslovlili *Slowenien und Slawonien*, saj v resnici zajema domala celotno slovensko etnično ozemlje z imeni dežel: Koroška (Kernten), Štajerska (Steyermarck) ter celjsko področje (Cillei), medtem ko je Kranjska pokrita s tremi imeni Gornja Kranjska (Ober Krayn), Kras (Karst) in Slovenska marka (Windisch Marck). Slavonija (Windischland) pa zajema območje med reko Sotlo, Dravo, Savo in Donavo. Istra je označena kot Isterreich, Hrvaška pa kot Crabaten in zajema območje med rekama Kolpo in Savo, reko Vrbas in Jadranskim morjem. Bosna, ki je bila pod Turki, ni podrobneje kartografsko obdelana. Le zaledje Zadra je izrisano in označeno kot Gornja Bosna (Ober Wossen) (Ortelius 2007, 92–93). Za slovensko govorno področje skupno ime ni obstajalo, tako kot na primer za Hrvaško ali Bosno, vendar je bilo iz komentarja razvidno, da gre za področje slovenskega jezika, ki so ga v nemščini poimenovali kot *windisch*. V komentarju je zapisano (Ortelius 2007, 158), da so na področju (ki ga zajema karta) nekdanjega Ilirika nastale dežele Koroška, Hrvaška in Kranjska ter *marcam Sclavonicam*, ki jo danes splošno imenujejo *Windische Marck*. Piscu se je zdelo še potrebno, da pove nekaj o

jeziku. Abrahama Ortelia *Theatrum Orbis Terrarum*, iz katerega je bila razvidna geografska razširjenost slovanskega jezika, *die Sclavonische Sprach*, ki ga številni imenujejo *Windische*, po latinsko pa ilirski jezik, *latinis Illirica*: razprostira se od Jadranskega do Severnega morja in ga uporabljajo Istrijani, Dalmatinci, v Bosni (Bosnier), Moravani, Čehi, Lužičani, Šlezijci, Poljaki, Litovci, Prusi, ki prebivajo v Skandinaviji, Rusi (*die Reussen*) – kakor daleč vladajo, Bolgari in številne druge sosednje dežele do Carigrada, torej je tudi pri Turkih zelo v rabi. (Ortelius 2007, 158)

Avtor druge karte z naslovom *Austrae ducatus chorographia* je Wolfgang Lazius. Ozemlje je risal do reke Mure z drugačno barvo kot ozemlje južno od Mure. Tam pa je Koroška (Carintia) v vzhodnem delu med reko Muro in reko Dravo pa pokrajina Slovenske gorice (Windischpuchl). (Ortelius, 65) Zasluge za to predstavitev slovenskega ozemlja imajo nedvomno tudi slovenski humanisti, ki so delovali na univerzi na Dunaju, predvsem Luka iz Dobropolj (Agathopedius, Gutenfelder). Avgust Hirschvogel (Nürnberg 1503–Dunaj 1553), ki je med drugim okrog leta 1542 bival v Ljubljani in nato deloval na Dunaju, in Wolfgang Lazius (Dunaj 1514–1565), ki je bil večkratni rektor dunajske univerze. Luka iz Dobropolj pa je bil ena od osrednjih osebnosti pri reformi dunajske univerze, ko je deloval kot poverjenik kralja Ferdinanda. Luka je bil tudi tesni sodelavec Žige Herbersteina pri latinski izdaji *Moskovskih zapiskov*, za katero je zemljevid Rusije izdelal Avgust Hirschvogel. Kakšen vpliv je imel Luka na jasno izraženo Herbersteinovo izjavo o pomenu znanja slovenščine, »zaradi znanja kate v *Moskovskih zapiskih* lahko piše kot zanesljiva priča«, kot to sporoča v posvetilu kralju Ferdinandu? »Da mu je poznavanje tega jezika zares »beneficium«, dobrota, vrednota, je še enkrat podčrtal v predgovoru nemškemu bralcu, ko je dejal, da so ga nevedneži sicer zaradi učenja jezikov in tudi slovenščine obkladali s takimi in drugačnimi vzdevki, da pa se jih sam ni nikdar sramoval govoriti, »kajti vsak jezik je časten in pošten«. Primož Simoniti (1979, 224) poudarja, da je glede Herbersteinovega odnosa do slovenstva in širše slovanstva nedvomno

vplival krog Kranjcev, ki ga je obdajal in na katerega čelu je bil magister Luka iz Dobrepolj.

Hirschvoglov zemljevid slovenskega ozemlja sicer ni najstarejši, je pa bil najboljši, ker je avtor poznal pokrajino, in bil je najbolj razširjen. Hirschvogel se je že lahko naslonil na zemljevid Sebastijana Münsterja v tretji izdaji Ptolomejeve *Geografije* iz leta 1542 pod naslovom »Sclavonia oder Windisch Marck / Bosen / Crabaten«. Ime je zapisano za področje med Krko in Kolpo. Na drugi strani Kolpe so že Hrvatje – Crabaten. V latinskem jeziku nosi naslov »Descriptio totius Illyridis« (= opis vse Ilirije), v nemščini pa gornjega. V opisu k latinskemu zemljevidu pove, da tukaj govorijo večinoma slovanski jezik, zlasti tisti, ki živijo onstran Save do Jadranskega morja. V glavnem mestu Ljubljana pa govorijo deloma nemško deloma slovensko. (Bohinc 1969, karta 1)

Dobrih petdeset let kasneje je Fabronius v poglavju *O Slovenski marki, Dalmaciji in Hrvaški* slovensko govorno območje zamejil med reko Dravo in mestom Reko (Rijeko), da namreč govorijo na meji ob Dravi slovensko (*wendisch*) in nemško, v Istri na Reki pa nemško, italijansko in slovensko (*wendisch*). Na tem področju občuduje otroke, ki pri sedmih letih obvladajo dva ali vse tri našete jezike (Fabronius 1625, 172). Ortelijev atlas, ki je doživel številne ponatise, je bil še vedno v veljavi.

Zanimanje za slovanski svet in razširjenost slovanske govornice je obstajalo tudi v beneški Dalmaciji. Na otoku Hvaru je dominikanec Vinko Pribojević izdal delo, ki je pomembno tudi za slovensko-italijanski mejni prostor. Nastalo je leta 1525 kot pridiga, nato je krožilo v rokopisu, leta 1532 pa je bilo natisnjeno v Benetkah (Pribojević 1532), leta 1595 je izšlo v italijanskem prevodu in leta 1601 še v predelavi benediktinca Mavra Orbinija *Il regno degli Slavi* (Orbini 1601). Pribojevićevo delo je izšlo leta 1951 v hrvaškem prevodu (Pribojević 1951), s temeljito kritično spremno študijo virov, ki jih navaja avtor. Pribojević Slované predstavlja kot starodavne, hrabre, v zgodovini so rušili kraljestva, sultan še v njegovem času zmaguje s slovanskimi vojniki in skoraj vse poveljnike svoje vojske imenuje iz vrst Slovanov. Tudi Beneška republika je bila zaradi slovanskih vojakov pogosto strah in trepet nasprotnikov. Ime Slovani izvira iz *slava*, kar pomeni *slavni* (*Slavi dicuntur a Slava, quae Gloriam signifi-*

cat, quasi gloriosi). Pribojević govori o slovanskem ljudstvu, ki ga jemlje kot celoto in mu pripisuje veliko slavnejšo preteklost, kot jo je v resnici imelo, k njemu prišteva veliko več narodov, kot mu jih je v resnici pripadalo, zelo ga slavi in je ponosen, da je njegov sin, občuduje njegovo slavo in veličino ter želi, da pri svojih poslušalcih vzbudi isti občutek občudovanja in samozavesti, da so Slovani. V skladu s takratnim pisanjem Pribojević poreklo Slovanov išče med Noetovimi sinovi: sedmi sin Jafeta, najmlajšega Noetovega sina, je Tiras, praoče Tračanov, iz njega pa izvira tudi rod, ki nosi ime Slovani. Tirasovo potomstvo, ki je imelo nekoč 12 imen, ima danes le eno, izpeljano iz besede *slava*. (Pribojević 1951, 69–173)

Delo je med drugim zanimivo, ker zelo odločno brani prebivalstva ob dalmatinski obali in v Istri kot slovanski rod ter zavrača italijanska avtorja Flavija Bionda (1392–1463) in Giacoma Filippa Foresti da Bergama (1434–1520) ter druge, ki so Istro prikazovali kot italijansko pokrajino. Istra je slovanska, piše Pribojević, okoliško prebivalstvo Trsta in Gorice govori med seboj samo slovansko, zaradi bližine in stalnih zvez z Italijani pa prebivalci Primorja in Dalmatinci govorijo tudi italijansko. V nasprotovanju istim piscem dokazuje tudi slovanski izvor sv. Hieronima, pri čemer se sklicuje tudi na izjavo papeža Pija II. – Silvia Piccolominija, da je Hieronim dal Slovanom njihovo pisavo. Sv. Hieronim ni bil rojen v Italiji, temveč v Stridonu, na meji med Panonijo in Dalmacijo, torej je Slovan. (Pribojević 1951, 170)

Bohorič – slovenska preteklost

K dojetju pomena Adama Bohoriča za slovensko kulturno zgodovino in na poti slovenščine do uradnega državnega jezika je prispeval Jože Toporišič s prevodom Bohoričevih *Arcticae horulae*, Zimskih uric, s komentarjem. Vendar, kot sam piše, natis knjige ni bil preprost. Latinske *Arcticae horulae* v širši slovenski publiki niso zbudile take pozornosti kot Trubarjeva dela in Dalmatinov prevod Biblije. »Odslej«, piše Toporišič,

po 400-letnici te slovnice, naj bo to drugače: vsak Slovenec naj jo zlahka doživi v celoti. [...] Zasluga za to gre Založbi Obzorja, ki je po mojih brezuspešnih poskusih, da bi prevod tiskali najprej pri Slovenski matici, zatem pri Cankarjevi založbi in končno pri Mladinski knjigi – edino to je bilo pravzaprav tudi pričakovati –, spoznala svojo dolžnost do naše kulturne preteklosti, tudi ko gre »le« za zadeve našega knjižnega jezika. (Bohorizh [1584] 1987, 281)

Bohorič je v uvodu v slovnico želel predstaviti ljudstvo, ki govori ta jezik. Slovence prikaže kot del slovanskega sveta, čeprav našteje dežele in pokrajine, ki ta jezik govorijo in ki jih najdemo na Hirschvoglovem zemljevidu. V skladu s splošnim poznavanjem slovanskega sveta je tudi Bohorič zapisal:

Pod imenom Slovanov jaz ne razumem nemara kakega v zakotnem kraju skritega, v določenih, in to le ozkih mejah zaprtega ljudstva. S tem imenom označujem vse pokrajine in ljudi, ki ali slovansko govorijo ali se jim očitno vidi, da jih zaradi pretežno ujemajočega se besedišča veže bodisi nekako svaštvo bodi krvno sorodstvo s slovanskim jezikom. (Bohorizh [1584] 1987, 10)

Pridevek Slovani pa je »to ljudstvo dobilo po zaslugi za slavna dela. Zakaj slava našim ljudem pomeni isto, kar glorijska, in od tega se Slovani imenujejo tako rekoč hvalni, častni in slavni« (Bohorizh [1584] 1987, 10).

Kot pravilno ugotavlja Toporišič, izraza Slovenci v knjigi ne najdemo, pač pa različna pokrajinska imena slovenskega jezikovnega prostora. S *slovenski*, *slovensko* oz. *Slovenci* prevaja Toporišič – po Sovretu – *Slavonicus* in *Slavicus* (pridevnika), *Slavice* (prislov), *Slavus* (samostalni), in sicer v zvezah: našim kranjskim ljudem ali Slovincem, kranjsko ali pravilneje slovensko sveto pismo, Kranjci in Slovenci, o našem slovenskem jeziku, na Spodnjem Štajerskem. Tu se posebej nazivajo Slovence (po domače jim pravijo Bezjaki), o slovenskem jeziku = de Slavonica Lingua. »V bistvu gre za pojem *naš slovanski jezik*, in sicer zlasti na Kranjskem«. (Toporišič v Bohorizh [1584] 1987, 288)

V svoji slovnici je Bohorič Slovence umestil v okvir širnega slovanskega sveta. Tako našteva različne črkopise slovanskih jezikov, za slo-

venščino »latinsko-kranjsko« pisavo, za druge slovanske jezike pa še štiri druge črkopise: »cirilskega, rutenskega in možovitskega ter glagolskega«. Prav tako je Bohorič poimensko predstavil slovanski svet, katerega del so Slovenci (slovanski prebivalci Štajerske, Koroške in Kranjske), najbližje sosede Hrvate (ki uporabljajo glagolico), Dalmate južneje od tod, Požegovce, Slovane na obeh straneh Donave, ki so prebegli izpod Turkov, Bosence, Raščane (Srbe) in Bolgare, Čehe, Poljake, Lužičane, od vzhodnih Slovanov pa Rutene oz. Ruse (Ukrajince) in Možovite (Ruse). Bohorič ne omenja Belorusov in Slovakov, vendar jih tudi drugi zgoraj omenjeni avtorji ne navajajo.

Do sem je Toporišič z Bohoričem zadovoljen, ne pa tudi tam, »ko je govoril o slovanskem 'svaškem' sorodstvu« (Heneti = Venedi = Vandali = Vendi), ali ko je govoril o slovanskem elementu pred Trojo ali za časa Aleksandra Velikega ali »preuveličano o vlogi slovanščine v turški državi«, kjer naj bi Bohoriča »rodovni slovanski zanos vodil stran od objektivnosti«. Sicer nadaljuje:

Vendar je bilo tudi tako (deloma nekritično) osamozaveščanje naših slovenskih (in z njimi povezanih nemških) prednikov pomembno, pridobivalno. Z druge strani je prav ta Bohoričeva beseda nemško stran opozarjala na tudi njeno realno omejenost v času, prostoru in morda tudi v narodnostni tvarini, ko je opozarjal na nekdanje slovanstvo širnih predelov tedanjega vzhodnega nemškega sveta, morda vse od Pomeranskega do Bavorske. (Bohorizh [1584] 1987, 287)

Žal tukaj Toporišič ni dojel takratnega dojemanja, pojmovanja in zaznavanja sveta. Glede »vzhodnega nemškega sveta«, in seveda tudi južnega, bi na tak način Bohorič težko razmišljal, saj je tema postala aktualna šele sredi 19. stoletja, o čemur priča izid prvega zemljevida zunanjih meja nemštva leta 1853. Avtor Karl Bernhardt v uvodu knjige *Sprachenkarte von Deutschland* piše, da so bili daleč na zahod razširjeni Slovani v srednjem veku germanizirani. Jezikovna meja na zemljevidu *Sprachenkarte von Deutschland* je tudi za Slovence na Koroškem in Štajerskem popolnoma realna, podatke si je namreč priskrbel od Pavla Jozefa Šafárika, avtorja karte *Slovanský zeměvid* iz leta 1842, za katerega je za slovensko

jezikovno mejo prek Matije Čopa pridobil podatke Valentina Staniča, Urbana Jarnika in Antona Matina Slomška. Bernhardi in Šafárik sta bila protestanta, trije Slovenci pa katoliški duhovniki, kar kaže, kako je bilo takrat sodelovanje še možno. (Rajšp 2010, 17)

Tudi pri omembi poimenovanj Heneti = Venedi = Vandali = Vendi ali ko govori o slovanskem elementu pred Trojo ali za časa Aleksandra Velikega Bohoriča ni zanesel le »rodovni slovanski zanos«, ki naj bi ga »vodil stran od objektivnosti«. Tako kot pri latinskem Trubarjevem pismu/vabilu Bohoriču kasnejši slovenski pisci in raziskovalci niso upoštevali humanističnih elementov in humanistične forme, ko so *barbarica calamitas* dobesedno tolmačili po Sovretovem prevodu kot *bedno rovtarstvo*. Kot ugotavlja Anna-Maria Lesigang-Bruckmüller v svoji odlični študiji o tem pismu, je besedo *barbaries* potrebno razumeti glede na njeno rabo pri humanistih, dobesedno kot njihovo »bojno geslo«. »Trubarjevo pismo torej ne opisuje slovenskega posebnega primera, temveč del takratne evropske realnosti, in sicer v običajni terminologiji (poznih) humanistov.« (Lesigang-Bruckmüller 2009, 171–80)

Podobno velja tudi za Bohoričev opis slovanskega »svaškega« sorodstva. Bohoriču lahko očitamo, da ne navaja virov, iz katerih je črpal pri pisanju, vsekakor pa ideje niso ne nove ne njegove. Nedvomno je posredoval takratno humanistično pojmovanje in »védenje« o preteklosti Slovanov. Tako poroča Žiga Herberstein, sklicujoč se na ruske letopise, da Slovani izvirajo iz Jafetovega rodu¹ (Herberstein 2001, 9–10), ki naj bi bil prvotno naseljen ob spodnji Donavi, nato pa bi se naj razselil ter prevzel »ime po krajih kot Moravci po reki Moravi, potem Čehi, nadalje Hrvati, Srbi, Korotanci« ter vse do Krivičancev, »ki so se naselili ob izviri Volge in Dnjepra«. Da so Slovani Jafetovi potomci, piše tudi Vinko Pribojević (1951, 165).

V potrditev upravičenosti svojih trditev se Bohorič sklicuje še na druge avtoritete, kot npr. na cesarja Karla IV., ki naj bi določil, da »tamkajšnji Slovani (Čehi) službo božjo za vse čase obhajajo in opravljajo v slovanskem jeziku«. V tem je videl potrditev pravilnosti protestantskega

1 Jafe, Noetov sin, rojen po vesoljnem potopu, *Prva Mojzesova knjiga (Geneza)*, 10, 1–2.

bogoslužja v ljudskem jeziku: »Tega velikega vladarja pobožno in modro odredbo – o, ko bi jo dandanes hotelo posnemati več vladarjev, da ne bi našega rodu in Kristusove cerkve s sovraštvom zasledovali, temveč rajši z vso uslužnostjo in ljubeznijo pospeševali, pa bi nam ne bilo nobene sile!« (Bohorizh [1584] 1987, 20) V *Zlati Buli* Karla IV. pa je Bohorič našel in povzel še drugi pomemben jezikovni element. Ker so v imperiju (*Sacrum Imperium*) bivale različne nacije (*nationes*), je cesar volilnim knezom naložil, naj svoje sinove, dediče in naslednike dajo naučiti gramatiko italijanskega in slovanskega jezika. Učili naj bi se od sedmega leta, s štirinajstim letom pa ju tudi obvladali. Oba jezika sta označena kot najbolj razširjena poleg nemščine in je zato njuno znanje potrebno za opravljanje najpomembnejših državnih zadev. (Pausch 2004, 12)

Poleg pobožnosti je bil imperativ po Bohoričevemu delu tudi humanistična izobrazba, kot je to izrazil v povabilu plemiškim mladeničem za svojo slovnico in jezik:

Stopajte, na živega Boga vas rotim, po prehvalnih stopinjah svojih staršev in prednikov, ki jim ni bila nikoli nobena reč važnejša in pomembnejša kakor to, da bi nagnjenje do pobožnosti in svobodnih umetnosti ter čast in slava očetovstva [...] pri Vas, dragem zarodu, ostala neoskrunjena. Glejte, prosim Vas, da se ta dediščina tudi pri Vas ohrani z enako hvalo in vsem na korist. (Bohorizh [1584] 1987, 22)

Svojo privrženost humanizmu je Bohorič izrazil tudi s priporočanjem posnemanja Žige Herbersteina in Frančiška grofa Turnskega: »Tako sta lahko ta velikodušna moža tudi Vam za vzor: naj se vsak izmed Vas kot za tekmo zavzame za to, po čemer je pobožnost, zanimanje za znanost (*literarum studia*) pa tudi dedna slava Vaših prednikov prišla do potomcev, tudi Vašemu zgledu kaj priporočljiva.« (Bohorizh [1584] 1987, 24)

Na veličino Slovanov in njihovo razširjenost opozarja tudi Žiga Herberstein v *Moskovskih zapiskih*, kjer poudarja, da je pravilno poimenovanje *Slauonisch* in da je *Sclauonisch* oblika, ki je sicer pogosto v rabi, vendar napačna (*welche jetzt gemainlich, aber nit recht Sclauonisch genent wird*) (Herberstein 1557, B v.). Taka napačna raba je tudi v Ortelijevem atlasu, pravilna pa pri Bohoriču.

Bohoričeva slovnica tako nikakor ni pomembna le z jezikovnega vidika, temveč tudi z vidika zgodovinske umestitve govorcev slovenskega jezika v tistem času. Pri tem se je opiral na nam danes znane pa tudi nam manj znane avtoritete tistega časa. Nedvomno pa je pomembno sklicevanje na cesarja Karla IV. in njegovo zahtevo po učenju različnih jezikov v državi za bodoče vladarje, kar potem priporoča tudi domačim plemičem. Prav tako pa je pomembno tudi sklicevanje na njegovega učitelja Melanchthona, iz česar gre razumeti, da je delil njegov pogled na slavno preteklost Nemcev kakor tudi na Žigo Herbersteina, ki je slovanski, predvsem pa ruski svet približal Evropejcem. Tako kot je Pribojevič slavil svoje pomembne sodobnike, tudi Bohorič ni pozabil na svoje, predvsem začetnika slovenskih tiskanih knjig Primoža Trubarja in Jurija Dalmatina.

VIRI IN LITERATURA

- Bohorizh, Adam. (1584) 1987. *Arcticae horulae succisivae. Zimske urice proste*. Prevod in spremna beseda Jože Toporišič. Maribor: Obzorja.
- Bellinger, Gerhard J. 2003. »Der erste Cathecismo von 1504 und sein Verfasser Diogo Ortiz de Vilhegas.« V *Communio et sacramentum: En el 70 cumpleaños del Prof. Dr. Pedro Rodríguez; Servicio de publicaciones de la Universidad de Navarr*, ur. José R. Villar, 201–19. Pamplona: Universidad de Navarra.
- Bernhardi, Carl. 1844. *Sprachkarte von Deutschland: Als Versuch, entworfen und erläutert*. Kassel: J. J. Bohne.
- Bohinc, Valter. 1969. *Slovenske dežele na zemljevidih od 16. do 18. stoletja*. Ljubljana: Cankarjeva založba, Trubarjev antikvariat.
- Fabronius, dictus Mosemannus, Hermannus. 1625. *Welthistoria, oder Beschreibung aller Keyserthumb, Königreiche, Fürstenthumb und Völker Heutiges Tages auff Erden*. Schmalkalden: Wolfgang Ketzell.
- Gardt, Andreas. 1999. *Geschichte der Sprachwissenschaft in Deutschland, Vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Henderson, Duane R. 2011. »Die geheime Kardinalskreation Enea Silvio Piccolominis durch Nikolaus V. im Jahr 1453: Zur Praxis der Geheimkreationen im 15. Jahrhundert.« *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 91. Rim: Deutsches Historisches Institut in Rom.

- Herberstein, Sigismund. 1557. *Moscouia der Hauptstat in Reissen durch Herrn Sigismunden Freyherrn zu Herberstain, Neyperg und Guetenhag [...] zusammen getragen [...]*. Dunaj: Michael Zimmerman, 1557, str. B (v).
- Herberstein, Sigismund. 2001. *Moskovski zapiski*. Prevedel Ludvik Modest Golia. Ljubljana: Slovenska Matica.
- Karničar, Ludwig. 2014. »Forschungsanfänge der grazer Slowenistik.« V *Slowenen und Graz/Gradec in Slovenci: Monographie zur internationalen Tagung vom 27. Februar – 1. März 2014 an der KFU Graz (= Slowenistische Forschungsberichte 4)*, ur. Ludwig Karničar in Andrej Leben, 267–85. Gradec: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz.
- Lesigang-Bruckmiüller, Anna-Marie. 2009. »Latinsko pismo Primoža Trubarja Adamu Bohoriču v primerjavi s humanističnimi pismi Erazma Rotterdamskega.« *Stati inu obstati* 5 (9-10): 167–80.
- Megiser Hieronymus. 1592. *Dictionarium quatuor linguarum: videlicet Germanicae, Latinae, Illyricaе (quae vulgo Sclavonica appellatur) & Italicae, sive Hetruscae. Graecii Styriae/Gradec*: Iohanne Fabro.
- Mirbt, Carl, in Kurt Aland, ur. 1967. *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus 1: Von den Anfängen bis zum Tridentinum*. Tübingen: Mohr.
- Občni državni zakonik in vladni list Avstrijskega cesarstva*. 1849. Dunaj.
- Orbini, Mauro. 1601: *Il regno degli Slavi, hoggi corrottamente detti Schiauoni: historia di don Mauro Orbini [...]*. Pesaro.
- Ortelius, Abraham. 2007. *Theatrum Orbis Terrarum: Gedruckt zu Nuermberg durch Johann Koler Anno MDLXXII; Mit einer Einführung und Erläuterungen von Ute Schneider*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Pausch, Oskar. 2004. *Imperator – Kaiser – Cyesars: Die dreisprachigen Vokabulare für Ladislaus Postumus und Maximilian I.; Mit einem Beitrag von Alois Haidinger (Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 321)*. Dunaj: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Pribojević, Vinko. 1532. *De origine successibusqve Slauorum*. Benetke: Ioannes Antonius et fratres de Sabio.
- Pribojević, Vinko. 1951. *O podrijetlu i zgodama Slavena*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Rajhman, Jože. 1986. »Pismo Adamu Bohoriču, Ljubljana, 1. avgusta 1565.« V *Pisma Primoža Trubarja*, ur. Jože Rajhman, 198–99. Ljubljana: SAZU.
- Rajšp, Vincenc. 2007. »Uveljavljanje slovenščine kot poslovnega jezika v času Marije Terezije in Jožefa II.: patenti v slovenskem jeziku.« *Wiener Slawisches Jahrbuch* 53: 67–72.

- Rajšp, Vincenc. 2010. »Die Bedeutung der historischen Karten für die slowenische Geschichte.« *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej* 18: 17–23.
- Reinhardt, Volker. 2017. *Luther der Ketzer. Rom und die Reformation*. München: Verlag C.H. Beck.
- Schilling, Heinz. 2020. *Karl V. Der Kaiser dem die Welt verbrach: Biographie*. München: C. H. Beck
- Simoniti, Primož. 1979. *Humanizem na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Slomšek, Anton Martin. 1862. »Slava rajnim rodoljubom in utemeljiteljem našega slovstva.« *Drobtinice za leto 1862: Učiteljem in učencom, staršem in otrokom v poduk n kratek čas* 16: 71–79.